

ภูมิทัศน์พื้นที่สูง เชียงราย เชียงตุง เชียงรุ่ง: ความสัมพันธ์ของเศรษฐกิจ ศาสนา และผู้คน¹

The Landscapes of the Highlands of Chiang Rai, Keng Tung and Jing hong: The Relation among the People, Economic and Religion

พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง², เชิดชาติ หิรัญโญ³, พวงผกา ธรรมธิ⁴
Pollavat Prapatthong², Cherdchat Hiranro³, Phuangphaka Thammathi⁴

Received: April 15, 2020

Revised: September 4, 2020

Accepted: September 29, 2020

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ภูมิทัศน์พุทธศาสนาในพื้นที่สูงของพระธาตุและเพิงผาบนภูเขา กับผู้คน และเศรษฐกิจ ในพื้นที่เชียงรายประเทศไทย เชียงตุง ประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และเชียงรุ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ด้วยระเบียบวิธีวิจัยที่บูรณาการ การศึกษาเอกสารโบราณ การทำงานภาคสนาม ผนวกกับระบบภูมิศาสตร์สารสนเทศ ผลการศึกษาทำให้พบว่าสามารถแบ่งกลุ่มพระธาตุบนภูเขาได้ 5 กลุ่ม ดังนี้ 1.กลุ่มเพิงผาและหินตั้ง 2.กลุ่มภูเขาสามเส้า 3.กลุ่มภูเขากลางเมืองหรือภูเขาหมายเมือง 4.เนินเขาขนาดเล็ก 5. กลุ่มภูเขาเล็กในหุบเขา ข้อมูลที่ได้สามารถอภิปรายเรื่องความสัมพันธ์ได้กล่าวคือ

ศาสนาพุทธเป็นเครื่องมือในการสร้างอารยธรรมและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ในพื้นที่สูงด้วยการสร้างผู้คนที่มีรู้หนังสือและคุณธรรมทางการค้า ศาสนาเป็นสิ่งที่ดึงดูดชาวเชื่อมโยงกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันเข้าเป็นหนึ่งเดียวในพื้นที่การค้าทางไกล โดยพบว่าศาสนากับเศรษฐกิจเป็นของคู่กันบนเส้นทางการค้าจะพบพระธาตุบนภูเขาศักดิ์สิทธิ์ปรากฏตามรายทางในพื้นที่การค้า โดยศาสนาสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ ในประเด็นพระธาตุบนภูเขาที่เป็นที่ตั้งหอคำ การตั้งเมืองจะ

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลการศึกษาจากโครงการวิจัย ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองชายแดน : พระธาตุบนภูเขา ศักดิ์สิทธิ์และเพิงผา ในพื้นที่ เชียงราย เชียงรุ่ง เชียงตุง โดยได้รับการสนับสนุนทุนแผนบูรณาการพัฒนาศักยภาพวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี วิจัยและนวัตกรรม ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2562 จากสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, หัวหน้าหน่วยวิจัยศิลปวัฒนธรรมอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, (Assistant professor, School of Liberal Arts, Mae Fah Luang University) Email: pollavat.pra@mfu.ac.th, Corresponding Author

³ อาจารย์ประจำสำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง หลวง (Lecturers, School of Liberal Arts, Mae Fah Luang University) Email : cherdchart@gmail.com

⁴ อาจารย์ประจำสำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง (Lecturers, School of Liberal Arts, Mae Fah Luang University) E-mail: phuangphaka.lac@mfu.ac.th

ประกอบด้วยภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่เป็นภูเขาสามเฒ่า มีน้ำซับ (แหล่งน้ำบนที่สูง) ทำให้ศาสนาพุทธปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตนเองตลอดเวลาโดยพร้อมที่จะเคลื่อนย้ายศาสนสถาน และพระสงฆ์ไปสู่พื้นที่ที่มั่งคั่งเสมอ

งานวิจัยนี้อาจเป็นกรณีศึกษาเทียบเคียงและถกเถียงกับงานเรื่อง Political systems of highland. Burma (1954) ของ Edmund Leach ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ป้าง ซึ่งอาศัยบนพื้นที่สูงนับถือศาสนาพุทธศึกษาภาษาไทยในการค้า รู้อักษรธรรมในเรื่องศาสนา แต่ก็อ้างความเป็นชาติพันธุ์ป้างไว้เสมอแม้ว่าทำงานในพื้นที่ราบ ไม่ได้กลายเป็นคนไทจีน หรือไทใหญ่ ไทลื้อ ทั้งที่มีความสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนาน กลุ่มคนป้างยังคงรักษาพื้นที่สูงที่ผลิตความมั่งคั่งให้กับตนเองมาโดยตลอดและนำทรัพยากรจากพื้นที่ราบเข้ามาสร้างพื้นที่ทางศาสนาของตนเอง

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์พื้นที่สูง, พระธาตุนบพิตำ, ศาสนาพุทธ

Abstract

The primary objective of this study was to identify ways in which highland Buddhist landscapes and the locations of ‘Phra Thats’ (Buddhist shrines) on sacred mountains were related to local people and economies. This study was conducted at three sites, namely, Chiang Rai Province of Thailand, Keng Tung Township of the Republic of the Union of Myanmar, and Jinghong Township of the People’s Republic of China (PRC). The research methodology integrated a review of ancient documents with field work and geographic information technology. Based on the study, mountain-situated Buddhist shrines could be divided into five groups, namely, 1) cliff shelters and erected stones; 2) triads of mountains; 3) hills in cities; 4) small hills; and 5) small hills in valleys. The findings could explain the landscape-location relationship in terms of the following.

Buddhism was employed as a tool to build civilizations and economic prosperity, primarily through fosterage of literacy and mercantile ethics. Religion was found to have intersected and connected different ethnic groups together, uniting them in the context or space of remote commerce, as religion and economy were found in perpetual coexistence. For this reason, Buddhist shrines were built on sacred mountains of commercial towns along trade routes. This reflected the relationship between religion and state power. A mountaintop shrine was usually annexed to a royal residence (‘Hor Kham’, literally a ‘gilded tower’, a residence of rulers in former times). A town would be founded in a cultural landscape with a triad of mountains and highland springs. Over time, Buddhism underwent constant changes and adjustments, always ready to relocate its sanctuaries and clergymen into areas of prosperity.

This research project could be a case study in comparison and argument with Edmund Leach's 'Political Systems of Highland Burma' (1954), particularly concerning the Plang ethnic group. Mostly highland Buddhists, the Plangs use a Tai language in their trade and are also literate in the Lanna orthography, in which Buddhist teachings were recorded. Nonetheless, the Plangs always maintain their ethnic identity. Despite their long periods of working in the plains and continuous occupational interaction with Tai Khoen, Tai Lue, and Shan people, the Plangs have faithfully conserved their highland space and identity, which they regard as the true source of their prosperity. In this process, they even import resources from the plains to build their own highland religious space.

Keywords: Highland landscapes; Shrines on sacred mountains; Buddhism

unna

ผู้คน พระธาตุ และภูเขา ในมิติตาสนาพุทธในพื้นที่สูง

พุทธศาสนาได้เข้ามายังดินแดนที่ราบลุ่มน้ำโขงมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา (เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2559: 4) และได้มีความเปลี่ยนแปลงผสมกลมกลืนกับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น จนทำให้การนับถือศาสนาพุทธของกลุ่มคนในเขตที่ราบดังกล่าวโดยเฉพาะกลุ่มคนไทนั้น ไม่เพียงแค่มัสนัพนธ์ในระดับวิถีชีวิตประจำวันทั่วไป แต่ยังสัมพันธ์ไปถึงระดับของระบบความคิด จิตวิญญาณของผู้คนเหล่านั้นอีกด้วย

ต่อมาการเผยแพร่ศาสนาพุทธได้เคลื่อนตัวเข้าสู่พื้นที่หุบเขาสูงในจีนตอนใต้และรัฐฉาน โดยกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท ที่มีการผลิตแบบข้าวในที่ลุ่มการเข้ามาของศาสนาพุทธกับกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท มีสองทางคือ กลุ่มไท ยวน หรือ คนเมือง ต่อมาเรียกว่าอาณาจักรล้านนา ได้รับอิทธิพลจากมอญ และกลุ่มคนที่อาณาจักรหริภุญไชย อีกส่วนหนึ่งเป็น กลุ่มไทใหญ่ ที่รับพุทธศาสนาจากพุกาม แต่ในพื้นที่สูงสายสัมพันธ์ของชนบนพื้นที่สูงกับอาณาจักรล้านนามี มากกว่ากลุ่มไทใหญ่ สายสัมพันธ์นี้กลายเป็นสายสัมพันธ์ในกลุ่มนี้ ได้แก่ ล้านนา เชียงตุง และเชียงรุ่ง⁵ (สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และวัลลภ ทองอ่อน, 2559: 29-43)

ความเชื่อดั้งเดิมของคนพูดภาษาตระกูลไท ก่อนรับพุทธศาสนานั้นมีความเชื่อในเรื่อง ผีสารวิญญานและอำนาจเหนือธรรมชาติ มีการให้ความสำคัญกับภูเขาในฐานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของบรรพชนที่ปกป้องรักษาคนในพื้นที่ราบ ดังปรากฏตำนานเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับภูติผี เตวดารักษ์ หรือแม้แต่บรรพบุรุษของกลุ่มชน อาทิ ตำนานเรื่องเจ้าหลวงคำแดง หรือเจ้าสุวรรณคำแดง ผู้เป็นผีอารักษ์ปกป้องผู้คนในลุ่มน้ำปิง โดยเชื่อว่าสิงสถิตอยู่ที่ดอยหลวง เชียงดาว (จังหวัดเชียงใหม่) หรือตำนานเกี่ยวกับปู่เจ้าลาวจก ผู้ที่ได้รับการยกให้เป็นบรรพชนของ

⁵ จะเห็นความเชื่อมโยงกลุ่มคนเหล่านี้จากตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน และการศึกษาที่พบว่า ศาสนาพุทธของล้านนาได้เข้าไปในพื้นที่เชียงตุง และเชียงรุ่งตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เป็นการเชื่อมโยงกันทางเครือญาติและการเมือง โปรดดูเพิ่มเติมใน สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และ วัลลภ ทองอ่อน (2559)

กษัตริย์ล้านนา ก็มีหลักแหล่งอยู่บนดอยตุง (จังหวัดเชียงราย) นอกจากนี้ยังมีเขาสลวง เมืองสุโขทัย เป็นที่สถิตของอารักษ์ที่เกี่ยวกับราชวงศ์พระร่วงแห่งสุโขทัย เป็นต้น สถานที่ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ต่างก็ได้อูกำหนดให้เป็นเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ภายใต้ลัทธิความเชื่อดั้งเดิมทั้งสิ้น (เจียรราช อักษรดิษฐ์, 2552: 60)

การเข้ามาของพุทธศาสนาจึงทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม และวัฒนธรรมใหม่ที่รับหรือปรับมาจากภายนอก ซึ่งความเชื่อดั้งเดิมของคนพูดภาษาตระกูลไทก่อนรับพุทธศาสนานั้นเป็นคติความเชื่อในเรื่องผีสางวิญญาณและอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ให้คุณให้โทษได้ ขณะที่ความเชื่อของพุทธศาสนายืนยันย้ำให้เห็นว่าพระพุทธเจ้ามีพลังอำนาจและอิทธิฤทธิ์ สามารถช่วยเหลือมนุษย์และสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้ อันเป็นความคิดที่ไม่ขัดแย้งและยังสอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมของคนพูดภาษาตระกูลไทเป็นอย่างดี ในแง่นี้ จึงทำให้เกิดการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อทั้งสองได้อย่างสนิทกัน (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2548: 437) โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพระธาตุเจดีย์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง และประวัติพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาในแต่ละช่วงเวลา

พระธาตุหรือเจดีย์แปลได้ว่าสิ่งซึ่งยังความระลึก หรือสถานที่อันเป็นที่รวมแห่งจิตใจ คำว่า พระธาตุเจดีย์ หรือ ธาตุเจดีย์ หมายถึง เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หรือพระธาตุต่าง ๆ (คงเดช ประพัฒน์ทอง, 2508) บรรดาสถูปเจดีย์ต่าง ๆ มักเรียกกันโดยสามัญว่า ธาตุ หรือพระธาตุ เพราะ บรรดาสถูปและเจดีย์เหล่านั้นสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ มีทั้งพระบรมสารีริกธาตุ อรหันต์ธาตุ หรือ แม้แต่กษัตริย์ที่สิ้นพระชนม์แล้วก็นำพระอัฐิธาตุไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์หรือสถูปนั้น ๆ โดยเหตุนี้ กลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทโดยเฉพาะในที่ราบลุ่มน้ำโขงและน้ำปิงจึงใช้คำว่า ธาตุหรือพระธาตุ ในการเรียกสถูปหรือเจดีย์สืบมาจนปัจจุบัน⁶ จะเห็นได้ว่ามีเอกสารล้านนาที่เขียนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 18 ใช้คำว่า พระธาตุทรงปราสาท และมีการใช้คำว่า พระธาตุ เช่น พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุหริภุญไชย เป็นต้น (สันติ เล็กสุขุม, 2552: 4)

วัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ภูมิทัศน์พุทธศาสนาในพื้นที่สูงของ พระธาตุและเพิงผาบนภูเขา กับผู้คน และเศรษฐกิจ ในพื้นที่เชียงรายประเทศไทย เชียงตุง ประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และเชียงรุ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

ด้วยระเบียบวิธีวิจัยที่บูรณาการการศึกษาเอกสารโบราณ และการทำงานภาคสนาม ผนวกกับระบบภูมิศาสตร์สารสนเทศ ในกรอบแนวคิดที่พัฒนามาจากการศึกษาพื้นที่ทางวัฒนธรรม สังคมคนบนพื้นที่สูงจากเอกสารตำราการทำนายกระดูกไก่ (Hiranro, Mahama and Prapatong, 2017: 58-71) ที่ใช้แนวคิดของ Henri Lefebvre ได้แบ่งความหมายของพื้นที่ออกเป็น 3 ระดับ คือ 1. พื้นที่ทางกายภาพ 2. พื้นที่ภายในจิตใจปัจเจก 3. พื้นที่ทางสังคม มาอธิบายสังคมที่มี พัฒนาการต่างกันสามรูปแบบ คือกลุ่มคนที่ยังอยู่ในสังคมเก็บของป่าล่าสัตว์ กลุ่มคนที่อยู่ในสังคม

⁶ สถูปกับเจดีย์มักจะเรียกรวมกันอยู่เสมอ แต่หาได้เหมือนกันไม่ เจดีย์เป็นคำที่เข้าใจกันทั่วไปในภาษาวิชาการทาง โบราณคดี อันแปลได้ว่าสิ่งซึ่งยังความระลึก หรืออาจแปลได้ว่า สถานที่อันเป็นที่รวมแห่งจิตใจ สถูปเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับดิน หรือมูดินที่กองมุนพูนขึ้นมา ซึ่งหมายถึงสถานที่ฝังศพ สถูปนั้นมีฐานะที่จะเป็นเจดีย์ได้ แต่เจดีย์อย่างไม้อาจจะ เรียกว่าเป็นสถูปได้, ไพโรจน์ใน เรื่องเดียวกัน (2508)

ก่อนนับถือศาสนา กลุ่มคนที่นับถือศาสนาแล้ว และได้นำผลการศึกษามาอธิบายการเปลี่ยนสถานะทางชาติพันธุ์ จากแนวคิดการศึกษาใน “Political systems of highland Burma” ของ Edmund Leach (1954) เรื่องการเปลี่ยนสถานะจากคะฉิ่น เป็นฉาน และกลับไปเป็นคะฉิ่นอีก จากการเปลี่ยนแปลงการผลิตและการนับถือศาสนาในพื้นที่สูง โดยการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดดังกล่าวเป็นข้อถกเถียงเรื่อง ศาสนาที่ตัดขวางความสัมพันธ์แบบลำดับขั้นระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ให้อธิบายเป็นระบบความสัมพันธ์ของ ผู้คน ศาสนา และเศรษฐกิจบนพื้นที่สูง

โดยมีกลุ่มพระธาตุบนภูเขาที่ได้ทำการศึกษารวม 72 แห่ง (แต่การจัดหมวดหมู่บางแห่งจะมีมากกว่าหนึ่งลักษณะ) จากการศึกษาภาคสนามผนวกกับระบบภูมิศาสตร์สารสนเทศสามารถแบ่งกลุ่มพระธาตุบนภูเขาที่จะศึกษา เป็น 5 กลุ่มดังนี้ 1. กลุ่มเพิงผาและหินตั้ง จำนวน 14 แห่ง (เป็นพื้นที่ที่ไม่มีพระธาตุ 1 แห่ง) อีก 13 แห่งนั้นเป็นพื้นที่คาบเกี่ยวกับลักษณะสามเส้า 2. พระธาตุกลุ่มภูเขาสามเส้า จำนวน 16 แห่งซึ่งเป็นกลุ่มที่มีลักษณะร่วมกันกับกลุ่มที่ 5 ที่เป็นกลุ่มพระธาตุบนภูเขาขนาดเล็กในหุบเขาซึ่งการศึกษาได้จำแนกจากความสูง 900-1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเล 3. พระธาตุกลุ่มภูเขากลางเมืองหรือภูเขาหมายเมือง จำนวน 19 แห่ง 4. พระธาตุกลุ่มเนินเขาขนาดเล็ก จำนวน 28 แห่ง 5. กลุ่มพระธาตุบนภูเขาเล็กในหุบเขา จำนวน 9 แห่งซึ่งกลุ่มนี้มีความทับซ้อนกับภูเขาสามเส้าอีกด้วยซึ่งใช้ระดับความสูงเป็นเกณฑ์แต่กลุ่มนี้บางแห่งก็ไม่ได้มีลักษณะสามเส้า

ทั้งนี้การกำหนดว่าพระธาตุบนภูเขาเป็นกลุ่มใดที่เฉพาะเจาะจงลงไปนั้นเป็นเรื่องที่ยาก เพราะมีความทับซ้อนเชิงภูมิศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงสถานที่ ซึ่งเราเจอพบในกลุ่ม ลักษณะเพิงผา ลักษณะสามเส้า และ กลุ่มพระธาตุบนภูเขาขนาดเล็กในหุบเขา ที่มีความทับซ้อนกันอยู่ซึ่งเป็นพัฒนาการของกลุ่มคนที่เดิมนับถือศาสนาดั้งเดิมที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ ซึ่งจะได้อธิบายในผลการศึกษาต่อไป

ผลการศึกษา

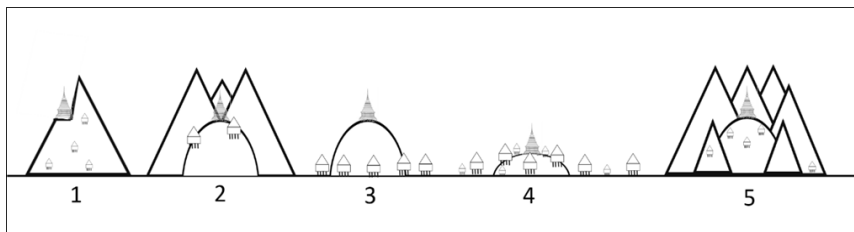
พระธาตุบนภูเขา: พัฒนาการทางสังคมจากเก็บของป่าล่าสัตว์ สู่อริราชกิจ ถึงรัฐสมัยใหม่

งานวิจัยนี้ค้นพบระบบความสัมพันธ์ระหว่าง ภูมิประเทศ ความสูง ศาสนาและพัฒนาการทางสังคมของกลุ่มคนในพื้นที่ชายแดน เชียงราย (ล้านนา) เชียงตุง (รัฐฉาน) และเชียงรุ่ง (สิบสองปันนา) การเผยแพร่พุทธศาสนาที่เข้ามายังพื้นที่สูงในราวพุทธศตวรรษที่ 19 เริ่มจากพื้นที่ลุ่มแอ่งเชียงใหม่ลำพูนก่อนอาณาจักรล้านนา และสถาปนากระจายตัวไปยังพื้นที่สูงต้นพุทธศตวรรษที่ 20⁷

การเคลื่อนตัวของพุทธศาสนาจากภาคพื้นทวีปชายฝั่งทะเล เข้าสู่ล้านนา ไปสู่เชียงตุงและเชียงรุ่งตามลำดับ จากกลุ่มคนไทที่มีการผลิตแบบทำนาพื้นที่ลุ่ม เข้าสู่กลุ่มคนบนพื้นที่สูง

⁷ หลักฐานหลายรายการกล่าวว่า เป็นการกระจายตัวจากการรับพุทธศาสนาของพระญามังรายที่ได้จากหริภุญชัย โดยขณะนี้ยังไม่พบหลักฐานว่าศาสนาพุทธในสิบสองปันนาได้รับอิทธิพลจากพุกาม ศาสนาพุทธที่เข้ามาครั้งแรกนั้นเป็นนิกายสวนดอกจากเชียงใหม่เข้ามาช่วงพ.ศ. 1912-1916 (ค.ศ.1369-1373) และต่อด้วยนิกายป่าแดง พ.ศ. 1984-2030 (ค.ศ. 1441-1487) (Rao Rui-ying 2563)

โดยเฉพาะกลุ่ม ปลั่ง หรือปู่หลาง ในสาธารณรัฐประชาชนจีน (สิบสองปันนา) (แต่น่าสนใจว่าไม่เข้าไปในกลุ่มคนชาติพันธุ์อื่น เช่น ม้ง เย้า อาข่า ฯลฯ ในพื้นที่เดียวกัน) การเข้ามาของพุทธศาสนานั้นคนพื้นถิ่นสามารถปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้เข้ากับศาสนาอย่างกลมกลืน ศาสนาไม่ใช่แค่ความเชื่อแต่เป็นอารยธรรมที่ทำให้สังคมพัฒนาขึ้นในพื้นที่สูงโดยเฉพาะเรื่องตัวอักษรที่กลายเป็นเครื่องมือทางการค้าในพื้นที่สูงซึ่งเป็นผลจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง กลุ่มคน ศาสนสถาน (พระธาตุบนภูเขา) และการผลิตที่สืบเนื่องมาอย่างยาวนาน คือ “ชา” สามารถแบ่งกลุ่มพระธาตุบนภูเขาได้เป็น 5 กลุ่มดังนี้

ภาพที่ 1 ภาพจำลองรูปลักษณะโดยทั่วไปของ กลุ่มพระธาตุบนภูเขา

1. กลุ่มเพิงผาและหินตั้ง 2. กลุ่มภูเขาสามเสา 3. กลุ่มภูเขากลางเมืองหรือภูเขาหมายเมือง
4. เนินเขาขนาดเล็ก 5. กลุ่มภูเขาเล็กในหุบเขา

1. กลุ่มเพิงผาและหินตั้ง

การศึกษาในกลุ่มเพิงผาและหินตั้งที่พัฒนาการจากกลุ่มคนพื้นที่ถิ่น เช่น กลุ่ม ปลั่ง (ลัวะ ไตหลอย ปู่หลาง) เป็นกลุ่มที่สามารถนำความเชื่อดั้งเดิมปรับเข้ากับการรับนับถือศาสนาพุทธได้อย่างดี ได้ปรับความเชื่อของวัฒนธรรมหินตั้งและเพิงผา ให้กลายเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาได้ เราเจอพบในกลุ่มผาโต๊ะ ที่เรียกว่ากลุ่มเพิงผาและหินตั้ง ซึ่งปัจจุบันนี้ได้รับการปรับแต่งให้เป็นพุทธศาสนสถานขึ้น กล่าวคือ เพิงผาของกลุ่มมนุษย์แรกเริ่มที่เป็นกลุ่มสังคมเก็บของป่าล่าสัตว์อาศัย เมื่อผู้คนออกจากเพิงผา และถ้ำ มาอยู่ในพื้นที่ราบร่อยรอยของบรรพบุรุษก็ยังคงอยู่ กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ถ้ายังไม่ได้ปรับให้กลายเป็นศาสนาพุทธก็จะเป็นเพียงภูเขาศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น เช่น กรณีดอยเชียงดาว ที่มีเพียงถ้ำเป็นที่ประดิษฐานพุทธศาสนาไม่มีพระธาตุบนยอดดอย รวมถึงมีการปรับเปลี่ยนเพิงผาบางแห่งให้กลายเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา ทั้งแบบสามเสา และแบบกลุ่มภูเขาขนาดเล็กในหุบเขา

2. พระธาตุกลุ่มภูเขาสามเสา

การศึกษาพบว่าลักษณะของกลุ่มพระธาตุบนภูเขาสามเส้านี้มีบางส่วนมีลักษณะเพิงผาผสมอยู่ด้วย เช่น พระธาตุดัดหนองหลวง พระธาตุดอยตุง พระธาตุด่านอ้อ พระธาตุจอมแสง พระธาตุจอมไช พระธาตุจอมศรี พระธาตุนองหมากแว่น พระธาตุดอยต้อย ฯลฯ เมื่อสังคมพัฒนาการเป็นกลุ่มชนที่มีระเบียบแบบแผนมากขึ้นมีกฎหมายจารีตของตนเองแต่ยังไม่เริ่มนับถือศาสนานั้นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บนพื้นที่สูงก็เริ่มจากภูมิทัศน์ที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ

แหล่งน้ำ เราจะพบว่าแหล่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นของกลุ่มที่เปลี่ยนศาสนาดั้งเดิมมาเป็นพุทธศาสนา นั้นจะสร้างพื้นที่บนยอดดอยสามเส้า หรือยอดดอยที่เป็นแหล่งรวมของน้ำซับบนพื้นที่สูง เรียกกลุ่มที่สองนี้ว่ากลุ่มพระธาตุบนภูมิทัศน์แบบภูเขาสามเส้า เช่นที่ดอยตุง เชียงราย เวียงผาครางที่เชียงราย และดอยเชียงราย แต่สำหรับกรณีดอยตุงจะเป็นกรณีพิเศษเนื่องจากกลุ่มผาติ่งหรือเพิงผาที่มาจากกลุ่มวัฒนธรรมหินตั้งเนื่องจากการสร้างพระธาตุครอบหินไว้ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นเรื่อง การสืบเนื่องของกลุ่มคนที่จากวัฒนธรรมเก็บของป่าล่าสัตว์มาถึงการเปลี่ยนมานับถือศาสนาจนถึง ปัจจุบัน

ตำนานเรื่องแหล่งน้ำบนภูเขาที่เป็นตำนานหนึ่งที่ยืนยัน และเล่าต่อกันมาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เสด็จมายังพื้นที่ภูเขาแล้วเอาไม้เท้าเจาะลงเพื่อให้มีมิน้ำพุขึ้นมาให้ผู้คนที่มาเข้าเฝ้าได้กินดื่ม บางภูมิทัศน์อาจไม่ได้มีแค่สามยอดเป็นสามเส้าแต่จะยอดเขามากกว่าสามก็ก็ได้ เช่นกรณีของ เมืองเชียงราย แต่ลักษณะเขาสามเส้าของเมืองเชียงรายนั้นในปัจจุบันไม่มีแหล่งน้ำซับ ซึ่งตัวเมือง เชียงรายจะเป็นกรณีที่คาบเกี่ยวกับเมืองที่เป็นภูเขาหมายเมืองด้วยเพราะการสร้างเมืองเชียงราย จากเอกสารตำนานเล่าว่าการสร้างเพียงให้เหมือนกับภูมิทัศน์ดอยตุงเท่านั้น

3. พระธาตุกลุ่มภูเขากลางเมืองหรือภูเขาหมายเมือง

ในกลุ่มภูมิทัศน์กลุ่มที่ 3 นั้นเป็นกลุ่มพื้นที่ที่รับเอาศาสนาพุทธมาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างอำนาจให้กับผู้ปกครองกลุ่มคนและใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือคล้ายกฎจารีตทางศีลธรรม สิ่งที่ดีที่สุดของศาสนาที่ได้รับมานั้นคือ ตัวอักษรที่นำมาปรับใช้ในสังคม การปรับเปลี่ยนเรื่องภูมิทัศน์ ซึ่งงานวิจัยนี้ได้ให้ชื่อว่ากลุ่มพระธาตุบนภูเขากลางเมือง หรือภูเขาหมายเมือง การได้รับโลกทัศน์ แนวนี้จากวัฒนธรรมของศาสนาพุทธแบบทางภาคพื้นทวีปโดยเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรมมอญ และสุโขทัย ที่อาจหมายรวมถึงวัฒนธรรมอินเดียอื่น ๆ เช่น ฮินดูด้วย ที่สร้างพื้นที่ตามแนวคิด จักรวาลวิทยาที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาลเปรียบได้กับอำนาจของกษัตริย์ (เจ้าฟ้า) ที่มีอำนาจเป็นศูนย์กลางการเมือง เช่นเดียวกันเป็นการจำลองระบบความคิดและสร้างอุดมการณ์ ทางสังคมในการสร้างลำดับชั้นทางสังคมไปด้วย กลุ่ม ภูมิทัศน์นี้จะประกอบด้วยภูเขาพระธาตุ และประกอบกับบริเวณแอ่งที่ราบ เป็นลักษณะหนึ่งและอีกลักษณะหนึ่งคือภูเขากลางเมืองซึ่งหา ได้น้อยมากในพื้นที่สูง ซึ่งอาจหมายถึงกลุ่มดอยจอมดองเมืองเชียงรายที่คาบเกี่ยวภูมิทัศน์แบบนี้ ไว้ด้วยกัน

ผลการศึกษาพบภูมิทัศน์แบบนี้กระจายตัวตามเมืองใหญ่ ๆ ที่ประกอบกับที่ราบลุ่มทำนาแบบ ทดน้ำในที่ราบ ในล้านนา เชียงตุง เชียงรุ่ง และเมืองแลม ภูมิทัศน์ลักษณะนี้เปลี่ยนจากศาสนา ดั้งเดิมให้เป็นอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาเป็นพัฒนาการเมืองที่ใหญ่ขึ้นเพราะเมืองในที่ลุ่มสามารถ ผลิตทรัพยากรได้มากโดยเฉพาะข้าวและเป็นแหล่งพบปะผู้คนเดินทางการค้าจนเกิดตลาดขนาดใหญ่ การจัดเก็บภาษีก็มากขึ้นทั้งการเก็บผ่านด่าน การเก็บภาษีตลาด สร้างเมืองที่มั่งคั่ง ทั้งนี้ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของระบบความมั่งคั่งนี้ ที่ผลิตกลุ่มพ่อค้าที่มีความรู้ขึ้นมาเพราะวัด เป็นที่ศึกษาภาษาตัวเขียนและอบรมคุณธรรมศีลธรรม กลายเป็นพ่อค้าที่เชื่อถือได้

4. พระธาตุกลุ่มเนินเขาขนาดเล็ก

ในภูมิทัศน์อีกแบบหนึ่งคือพระธาตุบนเนินเขาขนาดเล็ก เป็นภูมิทัศน์ของเมืองขนาดเล็ก

ในที่ลุ่มที่เกิดจากการขยายตัวของเมืองหลัก รวมถึงการสร้างพื้นที่ศาสนาสถานขึ้นในเมืองใหญ่ที่เพิ่มขึ้นเป็นแหล่งรวมของกลุ่มคนหรือกลุ่มช่าง ที่เป็นระบบเครือข่ายการผลิตในรัฐจารีต ซึ่งยังแสดงถึงพัฒนาการของพื้นที่ที่เป็นภูเขาสูงหรือการสร้างลำดับขั้นที่แตกต่างระหว่างบ้านกับวัดให้ชัดเจน

ผลการศึกษาพบในกลุ่มตัวเมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง ลำานา เป็นส่วนใหญ่ นับว่าเป็นพัฒนาการของการสร้างภูมิทัศน์พระธาตุบนภูเขาที่มีความสูงน้อยที่สุดในกลุ่มนี้แต่เป็นการพัฒนาการบ้านเมืองที่มีความมั่งคั่งมากที่สุดและมีระบบการทำงานของเมืองที่เชื่อมโยงกับระบบอำนาจของศาสนาในรัฐจารีตมากที่สุดเช่นกัน รวมถึงการสร้างเนินเขาจำลองขึ้นมาในพื้นที่การตั้งพระธาตุด้วย หรือบางพื้นที่สร้างพระธาตุบนที่สูงกว่าหมู่บ้านเล็กน้อยก็มี

คติความเชื่อเรื่องพระธาตุบนภูเขาก็คือย ๆ ลดลงเมื่อเมืองพัฒนาขึ้น แต่เราจะพบว่า “ศรัทธา” การกลับเข้าไปรีไรต์พื้นที่ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่ยังไม่มีพระธาตุขึ้นมาให้กลายเป็นพื้นที่ทางศาสนาอย่างต่อเนื่องจวบจนปัจจุบัน บางครั้งก็ปรับเปลี่ยนพื้นที่เดิมที่มีพระธาตุอยู่แล้วสร้างพระธาตุขึ้นมาอีกองค์หนึ่งคู่กันเช่นกรณีพระธาตุดอยตุง และกรณีพระธาตุดอยตุงเช่นกันที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบพระธาตุจากเดิมที่มีลักษณะร่วมในวัฒนธรรมล้านนา ให้กลายเป็นแบบสยาม ในช่วงที่มีการนิรปราสาทเขาพระวิหารที่เป็นศาสนาสถานที่เป็นตัวกำหนดเขตแดนในช่วงอาณานิคม ต่อมาได้มีการนำผนังปูนที่ปิดพระธาตุออกเมื่อคราวฉลองเมืองเชียงราย 750 ปี พ.ศ.2555 ดังนั้นภูมิทัศน์ของพระธาตุบนภูเขาศักดิ์สิทธิ์นี้ไม่ได้หยุดนิ่งและแปรเปลี่ยนตามการเมืองของโลกเช่นกัน

5. กลุ่มพระธาตุบนภูเขาเล็กในหุบเขา

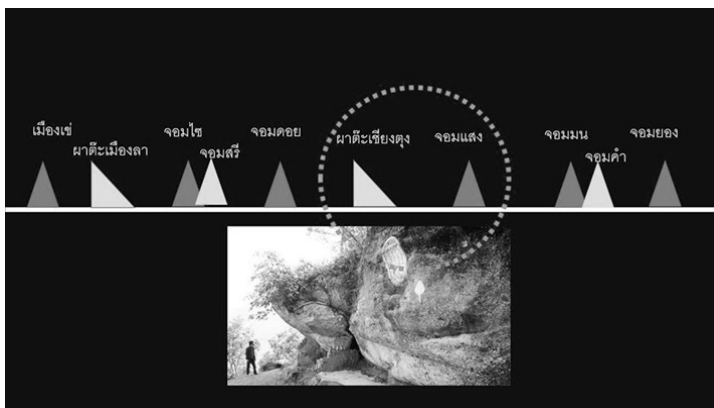
ภูมิทัศน์สุดท้ายเป็นกลุ่มพระธาตุบนภูเขาเล็กในหุบเขา ซึ่งมีความทับซ้อนกับกลุ่มเขาสมเฝ้าและแบบเพิงผา แต่การนำมาจัดกลุ่มนี้แยกออกจากกลุ่มภูเขาสามเฝ้าเพราะจากการทำงานภาคสนาม ในพื้นที่พบว่าถ้าศึกษาเพียงเอกลักษณ์ทางกายภาพมาจัดหมวดหมู่นั้นไม่สามารถเข้าใจพื้นที่ได้อย่างชัดเจน กลุ่มพระธาตุกลุ่มนี้ซึ่งเป็นภูมิทัศน์สำคัญของการผลิตที่เชื่อมโยงพื้นที่ชายแดนเข้าไว้ด้วยกัน เป็นภูมิทัศน์ที่เติมเต็มเข้ามาให้เห็นระบบความสัมพันธ์ในพื้นที่ชายแดนมากขึ้น ทั้งเส้นทางการค้าและการผลิตทรัพยากรในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนการสำรวจจากระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์และการสำรวจในพื้นที่พบว่ากลุ่มพระธาตุเหล่านี้จะตั้งบนภูเขาและเทือกเขาที่มีความสูงระดับ 900-1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเลเป็นส่วนใหญ่และเป็นกลุ่มที่เป็นเทือกเขาเชื่อมโยงถึงกัน เป็นเขาขนาดเล็กที่อยู่ระหว่างเทือกเขาขนาดใหญ่ เมื่อเดินทางเข้าสำรวจพบว่าตำแหน่งของพระธาตุและภูเขากลุ่มนี้เป็นเส้นทางการเดินทางค้าขายระหว่างเมืองขนาดใหญ่ไม่ได้มีแต่เพียงเส้นทางเดียวแต่เป็นเส้นทางที่แตกแขนงออกไปอีกด้วย คือไม่เพียงเชื่อมโยงระหว่างเมืองทิศเหนือทิศใต้ แต่ยังเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างเมืองต่อเมืองในแนวขวางด้วย (เป็นการเดินทางเชื่อมระหว่างภายในรัฐจารีตเดียวกัน)

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าแต่ละจุดของพระธาตุบนภูเขานั้นเคยเป็นจุดแวะพักของการเดินทาง โดยการศึกษาระดับความสูงพบว่าเส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางการเดินบนไหล่เขามากกว่าการเดินทางบนสันเขา เพราะการเดินทางบนไหล่เขา จะร่นระยะทางมากกว่าการเดินทางราบ ซึ่งต้องเดินขึ้นเขาลงเขาตลอดเส้นทาง พื้นที่ดังกล่าวไม่สามารถพัฒนาให้กลายเป็นเมืองขนาดใหญ่ได้ถึงแม้ว่าจะรับศาสนาพุทธเข้าไว้ก็ตามเนื่องจากการผลิตไม่สามารถทำได้จำนวนมากเท่าพื้นที่ราบ

โดยเฉพาะการผลิตข้าวที่เป็นอาหารหลักในพื้นที่ แต่พื้นที่เหล่านี้มีทรัพยากรที่สำคัญ คือ เป็นพื้นที่ปลูกชาจำนวนมาก และเป็นชาที่มีคุณภาพ เนื่องจากอยู่ในระดับความสูงที่เหมาะสม ซึ่งทำให้พื้นที่สูงในเขตหุบเขาขนาดใหญ่กลายเป็นจุดหมายปลายทาง และเส้นทางการค้าขาในพื้นที่ไปด้วย⁸ และพื้นที่เหล่านี้ก็เป็นพื้นที่ที่รัฐจาริตแต่งตั้งให้เก็บภาษีค่าผ่านทางเป็นด่านของแต่ละรัฐ ซึ่งดูเหมือนว่ากลุ่มคนเหล่านี้เป็นอิสระจากรัฐแต่ความเป็นจริงนั้นก็ยังทำงานให้กับเจ้าฟาร์รัฐจาริต กลุ่มคนเหล่านี้ที่เรียกตัวเองว่า “ปลั่ง” หรือ “ปู่หลาง” แต่ในรัฐฉานเชียงตุงเรียกกลุ่มคนนี้ว่า ไตหลอย หรือไตดอย ส่วนรัฐไทยเรียกคนเหล่านี้ภายหลังว่าลัวะ ศาสนสถานของกลุ่มปลั่งนี้ กระจายตัวในพื้นที่ระหว่างแดนชนแดนรัฐจาริต (ซึ่งในขณะนั้นที่ไม่มีเส้นเขตแดนแบบรัฐสมัยใหม่)

จากการศึกษาภาคสนามพบว่า กลุ่มคนปลั่งเหล่านี้ดูเหมือนว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน แต่ในด้านานทั้งการตั้งถิ่นฐานและวิบุรุษของกลุ่มแตกต่างกันเราสามารถแยกออกจากกันได้เป็นกลุ่มใหญ่สองกลุ่มดังนี้คือกลุ่มแรกเป็นกลุ่มปลั่งที่มีความสัมพันธ์กับเชียงตุงในฐานะเจ้าของพื้นที่ดั้งเดิมก่อนที่กลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทจะเข้ามาในพื้นที่ (พญาผังราย) มีเรื่องตำนานการสร้างพระธาตุบนภูเขาโดยวิบุรุษท้องถิ่นคือ “ก้างไออุ่น” กลายเป็นพระธาตุจอมดอย และพระธาตุจอมไซ ในปัจจุบัน กลุ่มนี้จะอาศัยอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองเชียงตุงจากสามด้าน ในเขตเมืองลา เชียงตุง เมืองยอง รวมถึงวัดบ้านแยก ในบริเวณเมืองเชียงตุงด้วย กลุ่มนี้จะสร้างพื้นที่เชื่อมต่อผ่านกลุ่มพระธาตุบนเขาคัดดีสิทธิ์ เชื่อมโยงกับตำนานพระพุทธรเจ้ากับกลุ่มคนปลั่งที่ ทำให้เห็นว่าคนปลั่งพบพระพุทธรเจ้าก่อนคนพูดภาษาตระกูลไท

⁸ ผลการศึกษาที่สอดคล้องกับการศึกษาของ สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และวัลลภ ทองอ่อน (2559) โดยได้อธิบายเรื่องพื้นที่สูงจากการศึกษาด้านานพระเจ้าเลียบโลก จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเส้นทางที่อ้างถึงในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ คือ ความเชื่อมโยงระหว่างเส้นทางเสด็จของพระพุทธรเจ้า กับเส้นทางการค้า เส้นทางที่อ้างถึงใน ตำนานพระเจ้าเลียบโลก มีลักษณะเป็นการมุ่งจากต้นทางสู่ปลายทางโดยผ่านเมืองเล็กเมืองน้อย ซึ่งคล้ายคลึงกับเส้นทางการค้าโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-22 อันได้แก่ เส้นทางค้าชา เส้นทางค้าเกลือ และเส้นทางวัวต่าง เส้นทางค้าชา เป็นเส้นทางที่นำใบชาจากเมืองล่า เมืองฮิง เมืองผูเออ ในสิบสองปันนาไปจำหน่ายในเขตเชียงตุงและตอนเหนือของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ทั้งเมืองสิงห์ เมืองบุนเหนือ และบุนใต้ เส้นทางค้าเกลือ เป็นเส้นทางที่นำเกลือสินเธาว์จากเมืองบ่อแฮ้วในเขตสิบสองปันนาไปจำหน่ายยังเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ทางด้านใต้ลงมา เช่น เมืองฮ่าในสิบสองปันนา และ เส้นทางวัวต่าง เป็นเส้นทางที่ผ่านเมืองฮ่า เมืองฮาย เมืองลวง เจิงเจียง เมืองแจ ในสิบสองปันนาลงมาทางใต้ถึงเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนาโดยได้อ้างอิงว่าสอดคล้องกับการศึกษาของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2557: 196)

ภาพที่ 2 ลำดับพระธาตุเส้นทางจากทิศเหนือสู่ทิศใต้
รวมถึงผาติะของกลุ่มคนปลังทางทิศตะวันออกของเชียงตุง

กลุ่มคนปลังกลุ่มที่สองเป็นกลุ่มคนปลังที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับเชียงรุ่ง และจีน โดยตั้งถิ่นฐานทางทิศตะวันตกของเชียงตุง ตั้งแต่เมืองฮาย (เขตหุบเขาปลัง/ปู้หลง) เมืองลา เมืองม้า และมาถึงเขตสุดท้ายที่หลักสิบสามก่อนแม่น้ำชิน (จีนหมายถึงชิน คือแม่น้ำนี้ไหลขึ้นไปทางทิศเหนือ) ออกจากเชียงตุง กลุ่มคนเหล่านี้อยู่ในเขตการค้าขายและเส้นทางการค้าใบชา โดยผ่านเมืองยาง และเมืองแลม เข้าเขตป่าไผ่ของจีนโดยไม่ต้องผ่านสิบสองปันนา

ถ้าเชียงตุงจะสัมพันธ์กับสิบสองปันนามีสองเส้นทางคือทางเหนือจะผ่านกลุ่มปลังกลุ่มนี้ แต่ถ้าจะผ่านสิบสองปันนาทางตะวันออกจะผ่านกลุ่มปลังทางตะวันออก ผ่านเมืองยอง เมืองหลวง เข้าเชียงรุ่งซึ่งเป็นทางที่ยากกว่ามากกว่าเส้นทางทางตะวันตกขึ้นเหนือ

ความเหมือนและความแตกต่างของภูมิทัศน์พระธาตุบนเขาคักดีสิทธิ์ระหว่างกลุ่มปลังสองกลุ่ม ดังนี้ ในส่วนความเหมือนนั้นยังคงคติลำดับชั้นของพื้นที่กับลำดับชั้นทางสังคม กล่าวคือพระธาตุอยู่สูงสุด วัดพระสงฆ์อยู่ตรงกลาง และชาวบ้านอยู่ล่างที่สุด ส่วนความแตกต่างนั้น กลุ่มทางตะวันตกและสิบสองปันนาจะมีวัดบางวัดที่เป็นกลุ่มศาสนสถานที่เรียงลำดับคือ วัดธาตุจะเป็นวิหารสร้างครอบพระธาตุไว้ (พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง และคณะ, 2558: 24) วัดป่า หมายถึงวัดที่มีพระสงฆ์จำวัด และวัดป่าติะ คือวิหารที่สร้างครอบหินขนาดใหญ่ เช่น ที่บ้านก้าม เมืองเชียงตุง ที่เห็นได้อย่างเด่นชัด และที่เมืองลา ยังมีวัดเช่นนี้อยู่คือวัดปากกลาง ทำให้เห็นการพัฒนาการจากวัฒนธรรมหินตั้งได้อีกรูปแบบหนึ่ง ส่วนกลุ่มปลังทางทิศตะวันตกนั้น พระธาตุบนเขาจะไม่ใช่อยู่นบนยอดสูงที่สุด และสร้างครอบก้อนหินที่เชื่อว่ามีพระเกศาพระพุทธเจ้าอยู่ โดยมีเพียงพระธาตุเท่านั้นที่เป็นจุดหมาย เพิ่งจะมีการสร้างวิหารเพิ่มเติมภายหลังเมื่อมีพระมาจำพรรษาเท่านั้น ดังเช่น พระธาตุจอมดอย และพระธาตุบ้านไซ เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มพระธาตุในกลุ่มที่ 5 นี้ในช่วงงานภาคสนามปี 2562 พบว่า มีการสร้างศาสนสถานใหม่ขึ้นเนื่องจากบริเวณศาสนสถานเดิมไม่เหมาะสมเนื่องจากเส้นทางการค้า

ที่เปลี่ยนไป เช่น การขยับพื้นที่เข้าใกล้ถนนใหม่ที่สะดวกขึ้น เช่น ที่บ้านก้ามเชียงตุง และบ้านหนองหมากแวน เขตปู้หลาง (Bulang) เพื่อแข่งขันการค้าระหว่างกลุ่มอาข่าที่เข้ามามีบทบาทการค้าขายในเขตปู้หลาง (Bulang) อย่างเด่นชัด เนื่องจากภาษาลื้อ ภาษาจีน ภาษาล้านนา ไม่ได้เป็นเครื่องมือทางการค้าอีกต่อไป กลายมาเป็นภาษาจีนแทน ดังนั้น กลุ่มศาสนสถานเหล่านี้ จึงไม่ได้ผลิตพ่อค้าที่มีคุณธรรมอีกแล้ว เพียงแต่กลายเป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณของกลุ่มคนที่ยังนับถือศาสนาพุทธอยู่ เช่น กลุ่มไทลื้อ ในสิบสองปันนา โดยเป็นการส่งออกพระสงฆ์คนปลังจากพื้นที่ปู้หลาง (Bulang) เข้าไปยังเชียงรุ่งจำนวนมากและอีกกลุ่มหนึ่งคือเมืองยอง ทำให้เห็นเขตวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกันอย่างชัดเจน ส่วนเมืองแลมนั้นไม่สามารถใช้พระสงฆ์จากกลุ่มคนปลังได้ เพราะเป็นเขตวัฒนธรรมของไตซิ่น (ไทเขิน) จึงมีการนำเข้าพระสงฆ์จากเชียงตุงมาจำวัด เช่น กรณีวัดบ้านจาง เมืองแลม เขตซือเหมา (ปู้เอ้อ) สาธารณรัฐประชาชนจีน

ซากับพื้นที่สูง ผู้คนและความมั่งคั่งสู่อารยธรรม

การศึกษาพระธาตุบนภูเขาในพื้นที่ชายแดนด้วยการใช้ระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) ร่วมกับการเดินทางสำรวจภาคสนามพบว่า ผลผลิตชาในพื้นที่ที่ศึกษาประกอบด้วยต้นชาที่มีอายุมากกว่า 100-300 ปี⁹ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ตั้งถิ่นฐานกลุ่มคนที่อาศัยในพื้นที่สูง หุบเขา ในบริเวณ เชียงรุ่ง และเชียงตุง แต่มีกลุ่มหนึ่งที่ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือทางการค้า คือกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า ปลัง หรือ ปู้หลัง โดยกลุ่มไทใหญ่ และไทจีนเรียกปลังกลุ่มนี้ ว่าไทดอย ไทหลอยหรือคนดอย ในสิบสองปันนา ก็คือกลุ่มปู้หลัง อาศัยอยู่ในเขตหุบเขาปู้หลาง (Bulang) (หุบเขาปลัง) และเขตปาด้า (Ba Da) ในเมืองซีติง (Xiding) ที่อาศัยบนเส้นทางทางการค้าทางไกล ที่ต้องเดินทางบนไหล่เขา (บางเส้นทางเดินทางบนพื้นราบ) เส้นทางไหล่นี้มีทรัพยากรที่สำคัญมากที่อาณาจักรขนาดใหญ่คือจีน ต้องการได้แก่ใบชา บริเวณที่คนปลังอาศัยเป็นพื้นที่ปลูกชาจำนวนมาก และได้ชื่อว่าเป็นชาที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งของจีน ที่เรียกว่า “ปู้เอ้อ” ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านที่ประทับตราว่าได้จ่ายภาษีที่ด่านนี้ แต่สินค้านั้นมาจากพื้นที่สูงในแถบนี้ทั้งสิ้น

ส่วนล้านนานั้นพื้นที่สูงก็ได้ปลูกชาเช่นกัน แต่ล้านนาไม่มีวัฒนธรรมดื่มชา จึงได้นำใบชาที่แก่แล้วมาปรุงเป็นเมี่ยง และเทือกเขานั้นจึงได้เป็นป่าเมี่ยงของอาณาจักรล้านนา ที่มีตั้งแต่เชียงรายไปจนถึงดอยสะเก็ดเชียงใหม่ และมีที่นั่นบ้างบางส่วน เนื่องจากป่าเมี่ยงนั้นจะต้องปลูกในพื้นที่สูง ตั้งแต่ 800-1,000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลขึ้นไปแต่ไม่เกิน 1,500 เมตร (ศุภนารถ เกตุเจริญ และอัญชลี พัฒิเทศ ม.ป.ป.) การรวบรวมชาผ่านเจ้าฟ้าเมืองต่าง ๆ ในรัฐจาริตกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท จึงต้องใช้ภาษาไทเป็นภาษาการค้า คือไทยวน (ล้านนา) ไทลื้อ ไทเขิน ที่มีความแตกต่างของตัวอักษร และการออกเสียงไม่ต่างกันมากในแต่ละวัฒนธรรมสามารถเข้าใจระหว่างกันได้ ดังนั้นการผลิต และการค้า นั้นจึงต้องพึ่งการผลิตผู้คนที่รู้หนังสือ การคำนวณ และศีลธรรม โดยแหล่งผลิตคือการเรียนรู้จากวัดในพุทธศาสนา เส้นทางการค้าและเส้นทางศาสนา จึงมีวัดเป็นจุดแวะเดินทางการค้า

การก่อสร้างวัดและพระธาตุจึงกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนการค้าขนาดเล็กไปจนถึงชุมชนทางการค้าขนาดใหญ่ แตกต่างจากกลุ่มพระธาตุที่เป็นของชุมชนพื้นราบ

⁹ จากการวัดวงรอบต้นชาที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตรขึ้นไปหลายพื้นที่ และการสัมภาษณ์คนในพื้นที่

ที่ตั้งไว้เป็นศูนย์กลางหรือเป็นจุดหมายเมือง เฉกเช่น เขาพระสุเมรุ ที่เป็นศูนย์กลางจักรวาล การทำนุบำรุงศาสนาเท่ากับการสร้างพื้นที่ทางการค้าให้เจริญขึ้นด้วย เส้นทางการค้ากับศาสนสถาน จึงเป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงกันในหุบเขา และเชื่อมโยงกับพระธาตุในพื้นที่ราบเพราะเป็นแหล่งรวม และกระจายสินค้า แหล่งอำนาจการปกครอง

ชาจึงเป็นสิ่งสำคัญ (ส่วนหนึ่ง) ที่สร้างความมั่งคั่งให้กับอาณาจักรสิบสองปันนา และเชียงตุง¹⁰ เพราะการเชื่อมโยงการค้ากับอาณาจักรจีน ชาจึงเป็นสินค้าที่เคลื่อนตัวขึ้นเหนือ แต่สำหรับล้านนานั้น ชาหรือเมี่ยง เป็นสินค้าที่เคลื่อนลงทางใต้ เนื่องจากการเดินทางที่ไกลเกินไปที่จะนำสินค้าไปยังจีน การค้าชาขึ้นเชื่อมโยงกับการค้าทางไกล ของกลุ่มสองกลุ่มคือ ไทใหญ่ และจีนยูนนานหรือฮ่อ โดยชากลับฮ่อจะนำชาเดินทางกลับไปยังจีนด้วย แต่สำหรับไทใหญ่และไทลื้อนั้นจะรวบรวมไว้ที่ ศูนย์กลางรัฐจารีตคือเจ้าฟ้า และการค้าน่าจะผ่านระบบเจ้าฟ้าแต่ละเมืองเป็นหลัก เช่นเดียวกับ ล้านนาเนื่องจากมีระบบเจ้าภาษีเป็นผู้รวบรวมผลผลิตและค้าขายในอำนาจของเจ้าฟ้าจากการ ลงพื้นที่ภาคสนามพบการเปลี่ยนแปลงการผลิตที่สำคัญ และพอสรุปได้จากอดีตดั้งเดิมมาเป็นวิถี แบบใหม่ดังนี้ จาก “ลัวะเยีเยไรว่ ไทใส่นา” มาเป็น “ลัวะเยีเยชา ไทใสยาง (พารา)” เป็นเปลี่ยน จากคำกล่าวดั้งเดิมมาเป็นคำที่สรุปใหม่ของการทำงานภาคสนามของนักวิจัย ที่ได้เพิ่มเติมถึง สถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อแสดงถึงภูมิทัศน์การผลิตในพื้นที่ที่มีทั้งการผลิตบนพื้นที่สูงและการผลิต บนพื้นที่ราบ ลัวะนี้หมายถึงคนดั้งเดิมหรือคนบนพื้นที่สูง ทั้งนี้หากตีความหมายแบบกว้างก็จะ ครอบคลุมกลุ่มคนจำนวนมากที่อาศัยบนพื้นที่สูง ส่วนคำว่า “ไร่” นี้ก็เป็นสื่อความหมายถึงผลผลิต ที่ไม่ใช่ระบบทดน้ำแบบนาในที่ลุ่ม ซึ่งหมายถึงชาด้วยเช่นกันที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิตแบบ ทำไร่ ส่วนคนไท ที่อาศัยบนพื้นราบมีเทคโนโลยีการทำงานที่ได้ผลมากกว่าการทำงานบนพื้นที่สูงหรือ ข้าวไร่ ภูมิทัศน์การผลิตแบบนี้ช่วยให้เมืองแต่ละเมืองมีความมั่งคั่งขึ้นและเป็นศูนย์กลางการรวม และกระจายสินค้าในเส้นทางการค้าที่เชื่อมโยงเมืองในหุบเขาเข้าด้วยกันเป็นระบบการค้าทางไกล

แหล่งชาในพื้นที่สิบสองปันนามีความเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางศาสนาจากเส้นทางการ ค้าชา ความเปลี่ยนแปลงของพระธาตุบนดอยได้มีการสร้างขึ้นใหม่หลายแห่ง และเป็นสิ่งที่พบเห็น ก่อนเข้าหมู่บ้าน ซึ่งมีพระธาตุเก่าตั้งอยู่ และศรัทธาได้ปรับปรุงบูรณะใหม่ และบางแห่งได้สร้าง พระธาตุบนภูเขาสูงใหม่ที่ใกล้กับถนน เป็นจำนวนมาก ถนนกับศาสนสถานกลายเป็นสิ่งที่สัมพันธ์ กันในพื้นที่ปลูกชา แหล่งชาที่ดีจะมีคุณภาพถนนที่ดีเป็นถนนคอนกรีต และ กว้างพอที่รถสวนกันได้อย่างดี แต่ถนนที่ดีที่ไปยังพื้นที่ปลูกชาที่มีคุณภาพรอนนั้นจะมีคุณภาพและขนาดที่ดีต่อกว่า เช่น เป็นหินอัด ถนนเป็นการเชื่อมโยงการขนส่งชาเข้าสู่ระบบการค้าได้ดียิ่งขึ้นเฉกเช่นเส้นทางการค้าทางไกล ที่ตัดผ่านไร่ชาเช่นกัน และเราจะพบว่าคุณภาพของสภาพถนนที่ กำหนดมาจากราคาการขายชา หมายความว่าถ้าชาที่มีคุณภาพดี ถนนก็จะสภาพดีตามไปด้วย

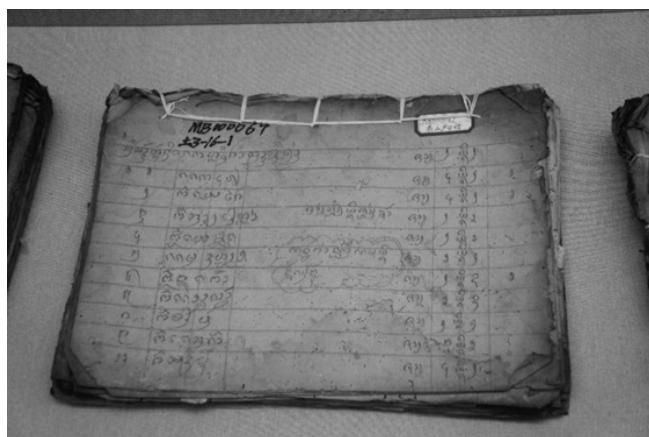
การเพิ่มขึ้นของการผลิตชาโดยเป็นการวางแผนเริ่มจากปี พ.ศ. 2544 สาธารณรัฐ

¹⁰ ดังพบว่าการขยายพื้นที่ปลูกชาในแถบยูนนาน ซึ่งการค้าชาได้สร้างชื่อให้กับยูนนานมาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 18 ทว่าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 นี้เอง ที่ชาวเผ่าเจอรักสิบสองปันนา ขยายตลาดและธุรกิจการค้าออกไปอย่างมาก และพบว่าช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 นี้ เกิดการขยายพื้นที่ปลูกชาไปยังเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองฮำ เมืองโฮ กระทั่ง การผลิตชาเริ่มปรับเปลี่ยนจากชาป่าสู่การทำสวนชาเป็นกิจจะลักษณะ (วราภรณ์ เรืองศรี, 2556: 71)

ประชาชนจีนได้รับให้เป็นเจ้าภาพจัดกีฬาโอลิมปิกฤดูร้อนที่จะจัดขึ้นในปี พ.ศ. 2551 (ค.ศ. 2008) นโยบายหนึ่งคือการผลิตชาให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคภายในและการต้อนรับผู้มาเยือน¹¹ การเพิ่มพื้นที่การปลูกชาในเขตเมืองฮาย เมืองแลม และซือเหมา (ปูเอ๋อ) เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ราคายางพาราตกต่ำลงมากซึ่งยางพารานี้เป็นกลุ่มคนไทที่เคยได้รับผลจากราคายางที่พุ่งขึ้นมาก่อน และช่วงเวลา 5 ปีหลังที่ราคายางต่ำลงแต่ก็ไม่สามารถปรับตัวได้ทัน แต่สำหรับการผลิตชา นั้น ได้สร้างความมั่งคั่งให้กับคนบนพื้นที่สูงมาก ซึ่งเป็นชนนึ่งทั้งในพม่า ไทย และลาว ที่กลับมาซื้อพื้นที่การปลูกชาจำนวนมากตั้งแต่ พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา

ศาสนาและผู้คนในพื้นที่สูง จากรัฐจารีตสู่พื้นที่ชายแดนหลังสงครามเย็น

การศึกษาการผลิตบนพื้นที่สูงนั้นไม่สามารถละเลยเรื่องศาสนาไปได้เลย เพราะว่าภาษาล้านนา ลื้อ ซิน เป็นภาษาการค้าในพื้นที่ ล้านนา เชียงตุง เชียงรุ่งนั้น เราจะพบอักษรตัวเขียนภาษาไทย (ตัวอักษรธรรม) ในพิพจน์ท์เมืองแลม ที่เป็นการจดรายละเอียดการส่งชาจากพื้นที่ต่าง ๆ การศึกษาพบว่าอักษรธรรมล้านนา อักษรซิน (เชียงตุง) อักษรลื้อ (เชียงรุ่ง) สามารถอ่านด้วยกันได้ เข้าใจซึ่งกันและกัน (ซูชาติ ใจแก้ว, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 มีนาคม 2563) โดยการศึกษาตัวอักษรนั้นมีวัดในพุทธศาสนาเป็นสถานที่เรียนรู้ภาษา ไม่เพียงแค่ว่าภาษาเท่านั้น ยังประกอบด้วยความรู้ทางคณิตศาสตร์ โหราศาสตร์ วรรณคดี รวมถึงศีลธรรม อุดมการณ์ทางสังคม มารยาททางสังคม ทำให้วัด เป็นสถานที่บ่มเพาะ พ่อค้าที่มีศีลธรรม

ภาพที่ 3 เอกสารตัวอักษรธรรมที่จัดบันทึกรายการค้าชา จากหอคำเมืองแลม

¹¹ จากข้อมูลของธนาคารโลก (THE WORLD BANK ม.ป.ป.) พบว่า จำนวนผู้มาเยือน (number of arrivals) ยังประเทศจีนในปี พ.ศ.2549 มีจำนวน 49,913,000, ปี พ.ศ.2550 มีจำนวน 54,720,000, ปี พ.ศ.2551 มีจำนวน 53,049,000, ปี พ.ศ.2552 มีจำนวน 50,875,000, ปี พ.ศ.2553 มีจำนวน 55,664,000, และปี พ.ศ.2554 จำนวน 57,581,000 แม้ว่าจำนวนของผู้มาเยือนในปี พ.ศ. 2551 และ 2552 จะลดลงจากปีก่อนหน้า แต่หลังจากนั้นก็มีจำนวนผู้มาเยือนสูงขึ้นตามลำดับ

ไม่เพียงแต่กลุ่มคนบนพื้นราบที่ทำนาบที่ลุ่มเท่านั้น กลุ่มคนปลั่ง (บุหลั่ง ไตหลอย ลัวะ) ที่เป็นกลุ่มคนบนพื้นที่สูงก็ยังได้ใช้ภาษาของกลุ่มนี้ เพื่อการค้าด้วย ด้วยการเปลี่ยนตัวเองจาก “คนป่า” นอกรัฐจาริต มาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐจาริตที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงการค้าบนพื้นที่สูง และปรับปรุงความเชื่อดั้งเดิมของตนเองให้กลายมาเป็นพุทธศาสนา อย่างกลมกลืน

การเปลี่ยนแปลงสำคัญในสิบสองปันนาหลังการปฏิวัติวัฒนธรรมศาสนาพุทธได้เริ่มฟื้นฟูลึ้นมาในแต่ละพื้นที่ แต่ยังมีประสบปัญหาเรื่องการสืบทอดพระศาสนา ในหมู่คนไทลื้ออยู่ วัดหลายแห่งขาดพระสงฆ์อยู่ประจำในวัด การเดินทางของพระสงฆ์จากเมืองยอง และเชียงตุง ในพม่า ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อเสริมกับความต้องการกิจกรรมทางศาสนาของกลุ่มคนไทลื้อในสิบสองปันนา แต่กระนั้นคนไทลื้อเองก็ไม่นิยมบวชลูกหลานให้เป็นพระสงฆ์แล้ว หรือเปลี่ยนมาเป็นการบวชระยะสั้นเท่านั้น เพราะความเจริญทางเศรษฐกิจต้องการคนที่ทำงานจำนวนมาก แม้ว่านโยบายลูกคนเดียวของจีนจะไม่มีผลบังคับกับไทลื้อ แต่ไทลื้อเองก็ไม่ได้มีลูกมากเหมือนแต่ก่อนดังนั้น การมีลูกชายจึงมีความจำเป็นที่ต้องดูแลครอบครัว

การฟื้นฟูศาสนาได้รับการสนับสนุนจากรัฐอย่างชัดเจนในการสถาปนา (ยกยอ) พระสงฆ์ที่เคารพในหมู่คนไทลื้อ สามองค์ให้เป็นสังฆราช มีการเฉลิมฉลองอย่างใหญ่โตที่วัดป่าเซตกลางเมืองเชียงรุ่ง หลังการฟื้นฟูทำให้เกิดความมั่นใจในสถาบันศาสนาเกิดขึ้นในหมู่ไทลื้อเป็นอย่างมาก รวมถึงการฟื้นฟูศาสนสถานเกิดขึ้นทั่วไป ปัจจุบันต่าง ๆ มาจากการค้าขายที่สั่งสมทรัพยากรมาอย่างยาวนาน เนื่องจากไทลื้อนั้นสามารถครอบครองที่ดินไว้ส่งต่อลูกหลานได้ ไม่ถูกนำเข้าเป็นของรัฐ ประกอบกับศรัทธาจากต่างประเทศโดยเฉพาะคนไทย ที่เข้ามาสนับสนุนฟื้นฟูโดยมีการนำพระพุทธรูปและปัจจัยมาบริจาคอย่างต่อเนื่อง หลังปี พ.ศ. 2535 ที่สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเยือนเชียงรุ่ง

สถานการณ์การขาดแคลนพระสงฆ์จึงเป็นเหตุให้มีการเคลื่อนย้ายพระสงฆ์ที่พูดภาษาไท (ลื้อ) และมีวัตรปฏิบัติแบบเดียวกับคนไทลื้อ สิบสองปันนา มาจำวัดจำนวนมากขณะนี้ (พ.ศ.2562) รัฐจีนมีการตรวจสอบพระที่เข้ามาจำวัดแบบไม่ได้รับการตรวจประทับตราเข้าเมืองอย่างถูกกฎหมาย มีการผลักดันออกไปและให้เข้ามาอย่างถูกต้อง ซึ่งเมืองแลมนั้นได้นิมนต์พระจากเชียงตุงเข้ามาเพราะมีความสัมพันธ์มาตั้งแต่อดีต เศรษฐกิจกิจการศาสนาก็เข้ามาดำเนินการอย่างมีนัยสำคัญ

การเปลี่ยนแปลงศาสนาในพื้นที่สูงรัฐฉานของพม่านั้นขอกกล่าวถึงพื้นที่เมืองเชียงตุง เมืองยองที่เป็นเมืองชายแดนติดกับไทย และสิบสองปันนามากที่สุด ในเชียงตุงการสถาปนาพุทธศาสนานั้นได้รับจากล้านนา และต่อมาก็จากไทใหญ่ เมื่อสมัยอาณาจักรน่านองคฤขเองไม่ได้สนใจเรื่องศาสนา แต่เพื่อให้เชียงตุงเป็นเสมือนตัวแทนของพม่าเจ้าฟ้าก่อนแก้วอินแถลงได้สร้างวัดที่ประดิษฐานพระมหาชัยมณี แบบมณฑลเลย ที่เป็นเมืองหลวงสุดท้ายของพม่าไว้กลางเมืองเชียงตุง และการปรับขยายรูปแบบวิหารที่เคยเป็นวัฒนธรรมร่วมล้านนามาเป็นการก่อสร้างในโครงสร้างแบบโบสถ์คริสต์ที่มีช่องแสงด้านบนและ มีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าเดิมมาก หลังการปฏิวัติในพม่า พ.ศ. 2505 มีการปรับเปลี่ยนเพื่อปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางการเมืองเกี่ยวกับศาสนาคือได้สร้าง

พระพุทธรูปแบบพม่าขึ้นมาในแบบที่เรียกว่าพระชินีว (ทิวทัศน์ต้องห้าม ในรัฐฉาน, 2552: 28) และสร้างวัดแบบพม่าขึ้นข้าง ๆ พระพุทธรูปนี้ แต่อย่างไรก็ตามการปรับตัวของพุทธศาสนาในเวียงเชียงตุงก็ไม่ได้สัมพันธ์กับกลุ่มคนบนพื้นที่สูงที่เรียกตนเองว่าคนปลั่ง คนปลั่งยังคงมีวัตรปฏิบัติแบบเดิมอยู่ เชียงตุงนั้นได้รับอิทธิพลจากพม่าและอาณาจักรมอญเข้ามาผสม แต่สำหรับเมืองยองนั้นได้มีการปรับตัวทางศาสนาอย่างเด่นชัดโดยพระมหาเชื่อนเพชร ซึ่งพระรูปนี้ได้ไปศึกษาพระศาสนาที่ลำพูนแล้วกลับไปเมืองยองได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบศาสนาใหม่ที่เมืองยองให้เป็นแบบล้านนา-สยาม แทนไม่เหลือความเป็นไทลื้อหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน

การรื้อฟื้นพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาหลังสิ้นสุดสงครามเย็นโดยการเปิดชายแดนให้เดินทางได้ (อย่างจำกัดในพม่า) การฟื้นฟูศาสนาได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 การสังเกตของผู้วิจัยพบว่ากลุ่มคนไทยเข้าไปทำบุญอย่างต่อเนื่องโดยจะพบว่ามีพระพุทธรูปแบบกรุงเทพฯ เข้าไปแทนที่พระพุทธรูปแบบเชียงตุงอยู่หลายวัด หลายขนาด โดยเฉพาะพระแก้วมรกต เป็นที่นิยมมาก ทว่าทำบุญได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากในช่วง 5 ปีหลัง (พ.ศ. 2558-2562) มีทุกวันวันละหลายคณะ นับว่าสร้างเศรษฐกิจให้เติบโตจากการท่องเที่ยวเกี่ยวเนื่องทำบุญเป็นอย่างมาก

ส่วนวัดที่ไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลง (มีเปลี่ยนแปลงบ้างแต่จำนวนน้อย) จากผลของการเมืองคือวัดในพื้นที่สูงของคนปลั่ง จำนวนพระที่บวชเรียนยังมีจำนวนมากขึ้นและมีการอนุรักษ์จากนักวิชาการไทยหลายวัด แต่ถ้าวัดในเมืองลานั้นวัดบางวัดที่อยู่ในพื้นที่สูงและมีพระธาตุ บัญชาต้องย้ายออกจากพื้นที่ที่ชุมชนด้วย เช่น กรณีวัดบ้านเก่น แต่การปลูกขายังคงดำเนินไปในพื้นที่ในกลุ่มชุมชนปลั่งบนภูเขา โดยแบ่งออกเป็นสองฟากของเชียงตุง คือฝากตะวันตกเป็นกลุ่มบ้านแสนบ้านหนองหลวง บ้านน้ำยี่น้ำไค และบริเวณสามด้าว หรือ สามท้าว ซึ่งกลุ่มนี้ยังคงดำเนินการผลิตเพราะอยู่ในเขตที่เรียกว่า เขตปกครองตนเองพิเศษที่ 4 เมืองลา ที่พึ่งพาเศรษฐกิจจากจีนใช้ภาษาจีนเป็นการสื่อสารการค้า เป็นหลัก อีกส่วนหนึ่งคือกลุ่มฝั่งตะวันออก ได้แก่ บ้านไซและบ้านผาติะ ซึ่งปลูกขามาอย่างยาวนานเป็นป่าชาโบราณ และขามีราคาสูงมากเมื่อมาขายที่ตลาดเชียงตุง เศรษฐกิจของคนบนพื้นที่สูงเชียงตุงไม่ได้พึ่งพารัฐจารีตและรัฐสมัยใหม่อีกต่อไป มีการค้าขายตรงกับจีนที่เดินทางเข้ามาหาแหล่งชาโบราณ เพิ่มเดิมผลผลิตที่มีอยู่ในประเทศ ส่วนเมืองยองสินค้าสำคัญคือข้าวที่ส่งออกไปยังจีนเข้าจีนที่เมืองหลวง (ไม่เป็นทางการ) เศรษฐกิจของเมืองยองไม่ได้พึ่งพาชาเป็นหลักแต่เป็นข้าวที่ส่งไปยังเมืองหลวงสิบสองปันนา

การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการค้า

กลุ่มคนบนพื้นที่สูงนั้นมีเรื่องเล่าที่พวกเขาไปตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูงและหุบเขานั้น เพราะว่ากลุ่มคนไท ที่เข้ามายึดครองดินแดนพื้นที่ลุ่มระหว่างหุบเขาและคนพื้นถิ่นดั้งเดิมได้อพยพเข้าสู่พื้นที่สูง ที่มีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่มีลักษณะดอยสามเส้าเพราะเป็นแหล่งน้ำที่อยู่บนพื้นที่สูง แต่อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างคนพื้นราบกับคนบนพื้นที่สูงในหุบเขาก็เป็นไปเชิงระบบในเวทีทางการผลิตเนื่องจากคนบนพื้นที่สูงมีความเชี่ยวชาญการจัดการผลผลิตในป่าและพืชบางชนิดที่เป็นความต้องการของคนบนพื้นที่ราบ เช่น ชาและของป่า คนบนพื้นที่สูงยังคงถูกให้ความหมายของความดั้งเดิมก่อนการที่มนุษย์นั้นจะมีความเป็นอารยะด้วยศาสนา บางครั้งคนเหล่านั้นก็ยังมีคติความเชื่อความสัมพันธ์ระหว่างผีกับคน หรือผีมี กังคน กังสัตว์ ในความหมาย

ของคนพื้นราบที่มีศาสนา

ศาสนาพุทธสำหรับผู้คนบนพื้นที่สูงเป็นสิ่งเชื่อมโยงที่จะสื่อสารกับผู้คนที่พื้นราบและพื้นที่สูงผ่านตัวอักษรที่มาร่วมศาสนา ผู้คนสามารถเรียนรู้ตัวอักษร ด้วยการบวชเรียนไม่เพียงเท่านั้น ศาสนายังมีการบันทึกเรื่องราวความรู้ต่าง ๆ การคำนวณ มารยาทสังคม และศีลธรรม ตลอดจนตัวอย่างการดำเนินชีวิตในอุดมคติ ศาสนาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญทางการค้าของรัฐที่เชื่อมโยงพื้นที่ราบกับพื้นที่สูงเข้าด้วยกันเมื่อคนบนพื้นที่ต้องการเชื่อมต่อสินค้าในพื้นที่สูงไปสู่รัฐพื้นราบ รัฐพื้นราบก็ได้ภาษีจากการเดินทางค้าขายและรายได้จากตลาดที่เป็นจุดเชื่อมต่อการค้าทางไกล ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เป็นระบบนิเวศระหว่าง คนบนพื้นที่สูง คนพื้นราบ การผลิต การค้า และทรัพยากรธรรมชาติ ศาสนายังได้สถาปนาภูมิทัศน์ในพื้นที่กลายเป็นหมุดหมายการเดินทางของศูนย์กลาง และชายขอบ เช่นกัน

สรุป

ผลการศึกษาได้ประกอบสร้างพื้นที่ที่มีระบบภูมิทัศน์ที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นที่ไม่ใช่เพียงแค่ลักษณะทางกายภาพแต่เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะภูมิทัศน์ทางกายภาพ ผู้คน ศาสนา และเศรษฐกิจ มารวมกันเป็นระบบความสัมพันธ์บนพื้นที่สูง การศึกษาแสดงให้เห็นพัฒนาการของพระธาตุบนภูเขา บางส่วนพัฒนามาจากเพิงผากลายเป็นที่ตั้งพระธาตุในพื้นที่ภูมิทัศน์แบบเขาสามเส้า และเป็นพระธาตุที่อยู่ในภูเขาขนาดเล็กในหุบเขา บางส่วนมีพัฒนาการต่อเนื่องไปจนถึงคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาที่พัฒนาการเป็นที่ตั้งเมืองแบบรัฐจาริตหลังพุทธศตวรรษที่ 20 ในส่วนที่ไม่ได้พัฒนาให้กลายเป็นภูมิทัศน์แบบรัฐจาริตที่นับถือพุทธศาสนา สำหรับส่วนที่เป็นภูเขาขนาดเล็กในหุบเขา ที่ทำหน้าที่เป็นจุดพักระหว่างการค้าทางไกลและเป็นที่ผลิตทรัพยากรเพื่อสร้างความมั่งคั่งให้กับระบบรัฐจาริต

ศาสนาพุทธเป็นตัวเชื่อมระบบความสัมพันธ์นี้เข้าไว้ด้วยกัน เริ่มจากการใช้ภาษาที่เป็นภาษากลาง (lingua franca) ซึ่งกลายมาเป็นภาษาการค้าในพื้นที่ซึ่งทุกคนที่ทำการค้าจะต้องรู้ภาษาล้านนา ลื้อ ซิน ที่สามารถเข้าใจกันได้ ไม่เพียงเท่านั้นยังสร้างพ่อค้าที่มีคุณธรรมที่เป็นระบบเดียวกันจากศาสนาด้วยเช่นกัน ศาสนาจึงเป็นเครื่องมือทางสังคมที่ตัดขวาง และเชื่อมโยงผู้คนที่เป็กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน ถ้าแยกเป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มคนในพื้นที่ราบส่วนใหญ่คือกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท กับอีกกลุ่มคนคือกลุ่มปลั้งที่อาศัยบนพื้นที่สูง โดยทั้งสองกลุ่มได้มีศาสนาเป็นตัวเชื่อมร้อยกัน แต่กลุ่มคนบนพื้นที่สูงนั้นไม่มีการลงมาทำนาในพื้นที่ลุ่มแต่คงการผลิตแบบผู้เชี่ยวชาญในป่าไว้บนที่สูงนั้น แตกต่างจากการปรับตัวจากคะฉิ่นเป็นฉาน (ไทใหญ่) ของ Edmund Leach โดยปลั้งยังคงสถานะ ไตหลอย หรือไตดอย ซึ่งกลายเป็นชื่อเรียกจากกลุ่มคนไทในรัฐจาริต คือจะกลายเป็นไทกลุ่มหนึ่งที่อยู่บนพื้นที่สูง แต่ถึงปัจจุบัน(พ.ศ.2563) คนปลั้งก็ยังไม่กลายเป็นคนไทและมีการผลิตบนพื้นที่สูงเช่นเดิม

ในส่วนพื้นที่ที่เรียกว่า ล้านนา คือ บริเวณภาคเหนือของไไทยนั้นจะพบพระธาตุบนภูเขาขนาดเล็กในหุบเขาน้อยมาก ซึ่งเป็นส่วนท้ายของภูมิทัศน์พื้นที่สูงมีป่าเขา (ซึ่งล้านน่านำใบขามาเนืงทำเป็นเมี่ยง) จากเชียงรายได้ดอยสะเก็ดเชียงใหม่อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มคนบนพื้นที่สูงนั้นได้กลายมา

เป็นกลุ่มคนพื้นราบด้วยการผสมกลมกลืน เช่น ดำนานต่าง ๆ ที่กล่าวถึงกลุ่มคนที่เคยอาศัยบนพื้นที่สูงลงมาพื้นที่ราบเพื่อสร้างบ้านแปงเมืองเช่นกลุ่มเชื้อสายลาวจาก ที่สืบเชื้อสายมาเป็นพญามังรายและ ขุนเจือง และเปลี่ยนมารับศาสนาพุทธในที่สุดก็กลายเป็นวัฒนธรรมล้านนาที่ได้รับอิทธิพลศาสนาจาก ภาคพื้นทวีป ส่งย้อนไปยังพื้นที่สูงอีกทีหนึ่ง

การศึกษานี้เป็นการยกระดับระบบความสัมพันธ์ ระหว่างศาสนา ผู้คน และเศรษฐกิจ ได้สร้างลักษณะเฉพาะของภูมิทัศน์ในพื้นที่ชายแดน ที่ยังคงสืบเนื่องของระบบความสัมพันธ์นี้มาอย่างยาวนาน ระหว่าง จังหวัดเชียงราย ประเทศไทย เชียงตุง รัฐฉาน สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งวัฒนธรรมที่มีคุณค่า ที่กำลังล่มสลายด้วยการพัฒนาและการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ปัญหาหมอกควัน และการใช้สารเคมี ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมที่กระจายตัวไปทั่วอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนบน

รายการอ้างอิง

- คงเดช ประพัฒน์ทอง.(2508). **พระธาตุเจดีย์ในเมืองเชียงแสน**. สืบค้น 31 มกราคม 2563, จาก <http://museum.mfu.ac.th/download-pdf/article.htm>
- ทิวทัศน์ต้องห้าม ในรัฐฉาน**. (2552). เชียงใหม่: เครือข่ายปฏิบัติงานผู้หญิงไทใหญ่ (SWAN).
- เอียรชยา อักษรดิษฐ์. (2552). **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ดำนาน ผู้คน**. เชียงใหม่: ธารปัญญา.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2557). **ไทยสิบสองปันนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2548). **ตำนานพระธาตุของชนชาติไท: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม**. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พลวัฒน์ ประพัฒน์อง, ณัฐกร วิฑิตานนท์, แก้วฟ้า เกสรศุภร์, สิริวรรณ กิตติรมโพธิ์งาม, ทศพล ศรีนุช, ชูชาติ ไฉแก้ว. (2558). **บันทึกการเดินทางบนเส้นทางวงแหวนอารยธรรมกลุ่มน้ำโขงตอนบน เชียงตุงเมืองลา สามต้า**. เชียงใหม่: เอร่าวันการพิมพ์.
- วรภรณ์ เรืองศรี. (2556). **การค้าชายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภนารถ เกตุเจริญ และอัญชลี พัฒน์เทศ. (ม.ป.ป.). **ชา**. สืบค้น 31 มกราคม 2563, จาก http://eto.ku.ac.th/new_eto/e-book/plant/tree_fruit/fruit17.pdf
- สันติ เล็กสุขุม. (2552). **เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และ วัลลภ ทองอ่อน. (2559). **รูปแบบทางพื้นที่ของตำนานพระเจ้าเลียบโลก: บทวิเคราะห์ตำนานด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์**. วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา. 35 (2): 29-43.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2559). เถรวาทในเอเชียอาคเนย์. **วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา**. 35 (2): 1-19.

Hiranro, C., Mahama, A., Prapatpong, P.. 2017. **Cultural Spaces Based on the Comparison of Chicken Bone Divination Scripts from Three Villages**. Proceeding in The 10th International Conference of HUSOC Network on “Dynamics of Humanities and Social Sciences in Cross-Border Societies” was held on February 2nd - 3rd, 2017. Main Auditorium at Chiang Rai Rajabhat University.

Leach, E. R. [1954] 1964. **Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure**. London, England: G. Bell and Sons

สัมภาษณ์

ชูชาติ ใจแก้ว เจ้าหน้าที่บริหาร โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์อารยธรรมลุ่มน้ำโขงมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง 10 มีนาคม 2563